

УДК 371.12-057.86

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ

Марія Рудь

*Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка
вул. Оборонна, 2, 91011 Луганськ, Україна*

Розглянуто проблему професійної компетентності вчителя у контексті підготовки майбутніх учителів до навчально-виховної діяльності в полікультурному педагогічному середовищі.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, громадянська компетентність, пізнавальна компетентність, цільові групи, громадянська освіта.

Компетентнісний підхід в освіті, у якому системоутворювальною освітньою метою визнають формування в молодого покоління здатності до ефективної дії, заснованої на загальнолюдських етичних нормах, сьогодні набуває в світі дедалі більшого поширення. Найбільш значущими завданнями національних систем освіти за компетентнісною концепцією ЮНЕСКО визначено такі: “навчитися жити разом”, “навчитися пізнавати”, “навчитися робити” і “навчитися бути”. Цими чотирма системоутворювальними освітніми цілями визначаються життєво важливі компетентності, на формування яких повинна спрямовуватись сучасна освіта. Серед них вчені називають такі компетентності:

- у галузі самоосвіти і саморозвитку;
- полікультурну;
- інформаційну і комунікативну;
- у галузі раціональної продуктивної діяльності.

Рада Європи 1996 року ухвалила Концепцію ключових компетенцій як освітнього результату. Тепер майже всі вищі навчальні заклади України бувають учасниками у Болонському процесі [3, с. 27].

Однією з основ Болонського процесу вважають Сорбонську декларацію (25 травня 1998 р.), де акцентується, що саме університети відіграють головну роль у розвитку європейської культури: “Народи і держави мають, як ніколи раніше, усвідомити роль, яку університети будуть покликані відігравати в суспільстві, що змінюється і стає дедалі більш інтернаціональним”. Створення європейського простору вищої освіти – один з практичних виявів найважливіших принципів, закладених у Болонській Magna Charta Universitatum 1998 року [3, с. 4].

Однак кожна країна має право визначати їх перелік відповідно до пріоритетів власного розвитку та розвитку суспільства.

У Програмі дій щодо реалізації положень Болонської декларації у системі вищої освіти і науки України зазначено, що пріоритетним завданням сьогодні є створення системи визначення рівня компетентності випускників вищих навчальних закладів в Україні та розробка методів об'єктивного оцінення рівня компетентності фахівців певних освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Входження України до Європейського Співтовариства передбачає докорінні зміни у питаннях державної політики та виховання. Перед навчальними закладами професійної освіти поставлено завдання забезпечити підготовку кваліфікованих кадрів, які були б конкурентоспроможними на національному та міжнародному ринку праці.

Що таке “компетентність”? Згідно з великим тлумачним словником української мови термін “компетентність” стосується особи, “яка має достатні знання в якій-небудь галузі, яка з чим-небудь добре обізнана, тямуща” або “яка має певні повноваження, повноважна, повновладна”.

Сьогодні в літературі вживають два терміни – “компетенція” і “компетентність”. На думку А. В. Баранникова, компетентність – це здатність, заснована на здобутих знаннях учня, його навчальному і життєвому досвіді, цінностях і нахилах, які він розвинув у результаті пізнавальної діяльності та освітньої практики [3, с. 13].

В узагальненому вигляді поняття “компетентність” – це сукупність здібностей, рис особистості, необхідних для успішної професійної діяльності в тій чи іншій галузі (В. А. Сластьонін, А. К. Маркова, А. М. Новиков, Л. І. Кобишева, Н. В. Кузьміна, Г. В. Мухаметзянова, С. Н. Чистякова та ін.). Поняття “компетенція” трактують як обізнаність із чим-небудь.

С. Бондар вважає, що “бути компетентним – це означає вміти мобілізувати в певній ситуації здобуті знання і досвід”.

Англійський вчений Дж. Равен дає таке визначення: “Компетентність – це специфічна здатність, необхідна для ефективного виконання конкретної дії у певній галузі, яка охоплює вузькоспеціальні знання, уміння, способи мислення, а також відповідальність за свої дії”.

А. Хуторський під компетентністю розуміє володіння людиною відповідною компетенцією, яка охоплює її особистісне ставлення до діяльності та об'єкту. З цим визначенням погоджуємось і ми.

У Рекомендаціях з організації дослідно-експериментальної роботи зазначено, що компетентність – це здатність особистості до практичної діяльності, яка вимагає наявності певної системи знань, а отже, розуміння, відповідного типу мислення, яке дає змогу оперативно вирішувати різні проблеми і завдання [3, с. 28].

Аналіз різних підходів до визначення змісту поняття “компетентність” свідчить, що більшість дослідників пов’язують це поняття з певною професією. У літературі наявні такі поняття:

- життєва компетентність;
- професійна компетентність;
- цивілізаційна компетентність;
- етична компетентність;
- комунікативна компетентність;
- політична компетентність;
- мовна компетентність;
- психологічна компетентність;
- інтелектуальна компетентність;
- громадянська компетентність тощо.

Їх розглядають як систему знань, умінь та особистісних рис, які адекватні структурі та змісту діяльності особистості. Здебільшого запропоновані авторами наукові визначення дуже близькі, вони здебільшого уточнюють і доповнюють одне одного.

Загальноовизначені такі характеристики компетентності:

- розуміння суті завдання, яке виконують;
- знання, досвід у певній галузі й активне його впровадження;
- вміння обирати засоби, адекватні конкретним обставинам;
- почуття відповідальності за досягнуті результати;
- здатність оцінювати власні помилки й коригувати їх.

Як загальнокультурна категорія, компетентність – це рівень освіченості, достатній для самоосвіти і самостійного вирішення пізнавальних проблем, що виникають, та визначення своєї позиції.

Поняття “компетентність” у соціально-педагогічному аспекті трактують як здатність індивіда ефективно взаємодіяти з людьми в системі міжособистісних стосунків. Охоплює вміння індивіда орієнтуватися у соціальних ситуаціях; вміння правильно визначати особливості особистості та емоційний стан інших людей; вміння добирати адекватні способи спілкувати з людьми та реалізувати їх у процесі взаємодії. Отже, компетентність – це особистісне інтегративне утворення, яке охоплює смислові та світоглядні ознаки, операційно-діяльнісні елементи [3, с. 29].

Хоч поняття “компетентність” є інтегративним поняття, все ж воно визначає не стільки сукупність елементів тієї чи іншої компетентності, скільки зв’язок між ними. Ми вважаємо, що всі вони є складовими життєвої компетентності особистості, яка і визначає її життєву позицію.

У міжнародному освітньому просторі впроваджено та успішно реалізуються на практиці технологічні схеми, що дають змогу втілити в життя головні ідеї компетентісного підходу. У них головними змістовими

компонентами освіти є *базові компетентності*, головними видами навчально-пізнавальної діяльності учнів – групові й індивідуальні проекти, практичні завдання, наукові дослідження, презентації, складання особистісних резюме і портфоліо, а також соціальна практика. Складовими процесу формування базових компетентностей учнів є навчання:

- життєвих навичок (уміння долати особисті проблеми та стреси, бути толерантними до інших, уміти розподіляти свій час, читати інструкції та дотримуватися правил, оформляти ділову документацію, зокрема, писати заяви, резюме, ділові листи тощо);
- міжпредметних умінь (опрацьовувати й систематизувати текстову і числову інформацію, писати тексти і виступати, здійснювати ділову комунікацію, зокрема, працювати в групі, бути “членом команди”, керувати людьми, дотримуючись правил “чесної гри” тощо);
- креативності, критичному мисленню (пропонувати нестандартні рішення, вміти аргументовано відстоювати свій погляд тощо);
- проектування, що охоплює визначення пріоритетів, постановку мети, формулювання завдань, пошук ефективних способів виконання діяльності, оцінення своїх можливостей і ресурсів, презентацію, аналіз результатів діяльності тощо;
- наукового пізнання (висунення гіпотез, моделювання, експериментування, аналіз й узагальнення результатів діяльності, тощо) [3, с. 28].

Проте головне завдання освіти сьогодні – навчити молодих людей творчо і плідно взаємодіяти із суспільством і в такий спосіб досягати статусу повноправних і компетентних громадян, послідовно та поетапно створювати умови для набуття учнями необхідних компетентностей.

Комітет Міністрів Ради Європи проголосив 2005 рік Роком громадянської освіти. Це рішення має на меті привернути увагу фахівців і широкого загалу до важливості освіти для розвитку в молоді та дорослого населення громадянських цінностей (громадянська компетентність – це здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов’язки з метою розвитку демократичного суспільства), необхідних для активної участі в житті демократичного суспільства. Пріоритетним напрямом освіти та виховання є формування у молоді саме громадянської компетентності [3, с. 5].

Громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей, що повинні формуватись у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, вищих навчальних закладах.

Ключова компетентність, на думку українських педагогів, є об’єктивною категорією, яка фіксує суспільно визнаний комплекс знань,

умінь, навичок, ставлень, орієнтацій та цінності особистості певного рівня, що можуть бути застосовані у широкій сфері діяльності людини. Її визначають як здатність людини виконувати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи відповідні проблеми. Кожна з таких ключових компетентностей передбачає засвоєння особистістю не окремих елементів знань і умінь, а оволодіння комплексною процедурою, сукупністю освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер. *Ключова компетентність має певну структуру*, що може бути подана у вигляді переліку напрямів її набуття учнями, формування у них здатності до виконання певного виду діяльності. Такий перелік буде базовим, мінімально необхідним з погляду досягнення успішної самоактуалізації особистості у певній сфері. Комплекс цих напрямів і зможе забезпечити певний рівень оволодіння компетентністю.

Головні цілі Року громадянської освіти:

- сприяння визнанню пріоритетної ролі громадянської освіти в освітній політиці країн-членів Ради Європи;
- надання освітянам і всім зацікавленим особам доступу до кращих загальноєвропейських та національних здобутків у розробці змісту, форм і методів громадянської освіти;
- підтримка ініціатив і створення умов для співпраці освітніх установ і широкої громадськості в галузі громадянської освіти.

Завдання Року громадянської освіти:

- рекомендувати країнам введення до змісту національних освітніх реформ на рівні законодавчих документів і навчальних програмних компонентів, що сприяють активній участі громадян у демократичних процесах;
- створити умови для пошуку нових напрямів розвитку теорії й практики громадянської освіти, її форм і методів, а також їх практичної реалізації;
- підвищити професійний рівень безпосередніх учасників процесу здійснення громадянської освіти;
- підвищити рівень співпраці між різними підрозділами Ради Європи, іншими міжнародними організаціями та громадянським суспільством у галузі громадянської освіти й освіти в галузі прав людини;
- зміцнити глобальний вимір громадянської освіти в Європі, поширювати здобутки Року громадянської освіти в Європі, в інших частинах світу.

Головними цільовими групами Року є, насамперед, фахівці в галузі освіти, громадянської зокрема: урядовці, адміністрація та вчителі шкіл, викладачі, науковці, а також учні, батьки, представники неурядових

організацій, які причетні до розробки теоретичних і практичних аспектів громадянської освіти та формування громадянської компетентності [3, с. 4].

Формування громадянської компетентності учня повинно бути спрямоване, на думку О. І. Пометун, на опанування трьох вищезазначених компонентів громадянськості, що передбачає такі напрями її набуття:

Компонент громадянськості	Напрями набуття учнями умінь, навичок та рис особистості
Ціннісний	Відповідно до системи демократичних цінностей орієнтуватися у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні та визначати власну позицію
Діяльнісний (технологічний)	Застосовувати процедури і технології захисту власних інтересів, прав і свобод інших громадян, виконання громадянських обов'язків у межах місцевої громади, держави та її політичних інститутів
Процесуальний (особистісно-творчий)	Використовувати способи діяльності та моделі поведінки, що згідно з чинним законодавством України відповідають інтересам самореалізації особистості й захищають права людини і громадянина. Застосовувати демократичні технології прийняття індивідуальних та колективних рішень

У психолого-педагогічних дослідженнях громадянську компетентність, як й інші види компетентностей, розглядають у структурі цілісного формування особистості людини, для якої престижними є такі цінності, як патріотизм, громадянськість, порядність і гідність. Засади цих цінностей особистості формуються, передусім, у школі як в одному з найбільш керованих та регульованих суспільством інститутів соціалізації. З огляду на це важливо виокремити характеристики громадянської компетентності школярів та розглядати їх з погляду динамічно-аналітичного підходу.

Яким би різним не було розуміння громадянської компетентності (а такий неоднозначний підхід зумовлений як складністю самого утворення, так і шляхів його формування у молоді в нових умовах розвитку суспільства, розвитку демократичних інститутів та громадянських прав, що безпосередньо стосується сучасної України), вважаємо за доцільне визначити її як систему рис та характеристик громадянина. Проте це трактування не виокремлює ті складові, що охоплюють змістові характеристики громадянської компетентності як цілісного утворення громадянської самосвідомості й цінностей особистості. На думку вчених, які досліджували проблему формування особистості учня як громадянина, *громадянська*

компетентність, що є складним утворенням, повинна охоплювати такі компетентності:

- дослідницько-пошукову,
- комунікативну;
- компетентність у прийнятті рішень;
- компетентність з реалізації прийнятих рішень;
- навчальну компетентність [1; 2].

Можна в чомусь не погодитися з визначеними складовими громадянської компетентності, однак головною є думка про розуміння громадянської компетентності як сукупності здібностей людини, які дають змогу активно, відповідально та ефективно реалізувати права та виконувати обов'язки, спрямовані на поліпшення суспільного життя.

Поняття “компетентність” охоплює як систему знань, умінь, так і практично-діяльну сферу й поведінку особистості. Компетентність завжди реалізується через поведінковий акт, тому і формування громадянської компетентності учнів у процесі вивчення шкільних предметів не можна визначати тільки рівнем шкільних оцінок як показників засвоєння цих предметів гуманітарного чи математично-природничого циклу. Знання повинні бути теоретико-методологічною базою формування світогляду, самосвідомості, особистісної та громадянської зрілості учнів.

Отже, першочерговим завданням навчального процесу школи є формування у школярів усіх вікових груп *пізнавальної компетентності* як загального високого освітнього рівня учнів. Громадянська компетентність (*її складові – пізнавальна та навчальна компетентності*) є критерієм рівня розвитку особистості як громадянина, що поважає інших людей, толерантний до іншого погляду, вміє вести суспільну полеміку, активний в обговоренні та визначенні важливих для суспільства рішень. На нашу думку, виховувати громадянську компетентність неможливо без формування громадянської та особистісної зрілості кожного учня як особистості, яка розвивається.

Формування громадянина в умовах школи має динамічну природу, адже кожний віковий період психічного розвитку (молодший школяр, підліток, старшокласник) має своє біологічне та психічне підґрунтя для розвитку рис громадянина.

Отже, формування громадянської компетентності учнівської молоді слід розглядати як формування здатності захищати права, інтереси та потреби людини і громадянина Української держави [1; 2].

Формування компетентності (зокрема і громадянської) учнівської молоді сучасні вчені розглядають у контексті компетентнісного підходу в освіті, тобто спрямованості освітнього процесу на формування й розвиток базових, предметних і ключових компетентностей особистості, і як результат – на формування загальної компетентності людини.

Як же вчитель впливає на формування громадянської компетентності учнів? Учитель навчає дитину, формує її уміння і навички, розвиває її творчу діяльність й емоційно-ціннісну сферу. Від того, які педагогічні цілі ставить перед собою вчитель, якими методами і засобами він планує їх досягнути, залежить у майбутньому громадянська позиція його вихованця. Визначити цілі та завдання, передбачити результат, правильно вибрати методи роботи, визначити принципи педагогічної діяльності може лише висококваліфікований педагог.

Формуючи громадянську компетентність учнів, такий учитель:

- усвідомлює, що цілісний розвиток людини з пріоритетом у формуванні морально-гуманної сфери особистості веде до формування духовно-моральних основ соціальної зрілості учня;
- відмовляється від авторитарних методів у навчанні та вихованні, будує виховний процес як ланцюжок життєво значущих для учня подій, як процес оволодіння соціальним досвідом розв'язання особистих проблем;
- долає пасивність учнів методами і прийомами активної взаємодії, звільняє від страху перед помилкою, створює ситуацію вільного вибору, індивідуалізує темп і види діяльності;
- має цілісний власний світогляд, що ґрунтується на моральних загальнолюдських цінностях, свою особисту концепцію виховання; змінює ситуативну поведінку педагога на концептуальну;
- оволодіває методами, прийомами, формами взаємодії, які стимулюють активність і розкривають творчий потенціал особистості учня і створюють емоційно-психологічний комфорт у спілкуванні учня з учителем, однолітками, іншими дітьми, дорослими;
- застосовує взаємодію з учнем як інформаційно-енергетичний вплив особистого прикладу для стимулювання саморозвитку, творчості [1; 3].

Отже, лише педагог, вільний від догм і стереотипів, з високим рівнем морального обов'язку і відповідальності за результати своєї діяльності перед кожною дитиною, її батьками і суспільством, здатний формувати громадянську компетентність учня.

Ведучи мову про конкретні плани, програми щодо виховання в дусі громадянськості учнівської молоді в Україні, зазначимо, що школа не може залишатися пасивним організмом, що реалізує цілі громадянського виховання однозначним, єдиним, стереотипним способом. В умовах перехідного періоду, швидких змін школа є головним чинником у реакції освітнього простору на зміни. Вона – окремий, автономний суб'єкт процесу

громадянського виховання. У контексті формування рис громадянськості школа повинна брати до уваги всі складові, а саме:

- розташування школи (регіон, сільська чи міська);
- тип школи (масова чи елітарна);
- контингент дітей (моно- чи поліетнічна);
- ступінь автономності школи щодо влади й освітянських структур;
- психофізіологічні особливості кожного вікового періоду розвитку дитини;
- психосоціальні особливості дітей, що відвідують школу (соціальний статус сім'ї, належність до певної конфесії);
- сприйняття національних і загальнолюдських цінностей та орієнтирів.

Впровадження компетентісного підходу в практику роботи загальноосвітніх і професійних навчальних закладів дає змогу вирішити проблему, що є типовою для систем освіти країн близького зарубіжжя, коли учнівська, як і студентська молодь, опановує значний обсяг теоретичних знань, але відчуває суттєві труднощі в діяльності, що потребує застосування цих знань для вирішення конкретних життєвих завдань або проблемних ситуацій. Саме тому його впровадження в освітню практику розглядають як найважливішу передумову розбудови в Україні постіндустріального суспільства.

Отже, головне завдання освіти сьогодні – навчити молодих людей творчо і плідно взаємодіяти із суспільством і в такий спосіб досягати статусу повноправних і компетентних громадян, послідовно та поетапно створювати умови для набуття учнями необхідних компетентностей.

1. Педагогіка вищої та середньої школи: Зб. наук. пр. Кривий Ріг, 2004. Вип. 8.

2. Развитие образовательных процессов и становление гражданина в контексте европейской интеграции: Сб. статей Междунар. науч.-практ. конф. Луганск, 2004.

3. Формування громадянської компетентності учнівської молоді. Відкриття європейського року громадянської освіти в Україні: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Х., 2005.

COMPETENCE APPROACH IN EDUCATION**Mariya Rud'**

*Taras Shevchenko National Pedagogical University of Luhans'k
Oboronna Str., 2, UA-91011 Luhans'k, Ukraine*

The article considers the problem of teacher professional competence in the context of prospective teacher's preparation for instruction and upbringing activities in the policultural educational environment.

Key words: competence, competence approach, civic competence, cognitive competence, civic education, target groups.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2005
Прийнята до друку 27.04.2006